

OD FREUDOVEJ PSYCHOANALÝZY K FILOZOFICKEJ PATOLÓGII KULTÚRY

PETER KYSLAN, Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Inštitút filozofie, Prešov, Slovenská republika

KYSLAN, P.: From Freud's Psychoanalysis to Philosophical Pathology of Culture
FILOZOFIA, 78, 2023, No 6, pp. 474 – 491

Although psychoanalysis is losing its influence in diagnostic and clinical practice and is often marginalized, it remains influential in psychology, psychiatry, psychotherapy, and the humanities. Toward the end of his career, Sigmund Freud moved from clinical practice to a philosophical diagnosis of culture and predicted that in the future someone would decide to venture into the pathology of cultural communities. The paper, focusing on the possibilities of applying psychoanalytic approaches to cultural phenomena, is based on Freud's assumption that all cultural reality is constructed by the psyche of individuals, and that is why culture can be analysed and diagnosed as human consciousness and unconsciousness. The text focuses on the issue of symbols and symbolism and their direct and massive transfer of notions and concepts, which originate in individual psychology, to the field of mass psychology, that is, to a vast territory including society, culture, civilization, and the masses.

Keywords: Freud – Culture – Sexuality – Symbol – Dream analysis – Psychoanalysis

Úvod

Kultúra a patológie sa nevyhnutne vysvetľujú v protiklade. Patológie, choroby, poruchy, traumy a šialenstvá všetkého druhu narúšajú kultúru a v pravom zmysle kalia obraz o kultúre. Naopak, kultúra odmieta patológie, považuje ich za toxické a odsúva ich na perifériu s klamlivým presvedčením, že ich od seba vyčlenila. „Zdravý rozum“ kultúry v tejto panickej snahe detoxikácie zabúda na skutočnosť, že práve patológie potrebuje pre svoju vlastnú sebaidentifikáciu a seba vymedzenie. Cieľom predloženej štúdie je poukázať na Freudovu cestu od psychiky ku kultúre a zároveň uvažovať o možnostiach freudovskej perspektívy na nevedomú zložku kultúry. Štúdia má ambíciu podieľať sa na širšom výskume *filozofickej starosti o seba* v podobe *starosti o kultúru*. Otázky o vzťahu medzi našou európskou civilizáciou a nami sa stali pre Freuda životným pýtaním sa. Rakúsky lekár diagnostikoval a liečil ľudí aj kultúru zároveň.

Keď Freud rozšíril svoju oblasť o skúmanie základných otázok morálneho a kultúrneho života, inšpiroval tak intelektuálov a umelcov, a tí jeho teórie o konflikte, o túžbe a o nevedomí preniesli do nových oblastí. Mnohým sa zdalo, že tieto teórie otvárajú nové sľubné cesty na pochopenie úspechov a neúspechov modernej spoločnosti. Naopak, iní usúdili, že tieto cesty vedú priamo k podvodu – alebo ešte k horšiemu.

Lawrence K. Frank už dávnejšie, v roku 1940, napísal, že „Freudova teória osobnosti a jeho objasnenie vzniku ľudskej osobnosti z procesov socializácie a akulturácie v detstve priniesli posledný krok k rozpadu konceptuálneho základu západoeurópskej kultúry“ (Frank 1940, 880). V tomto zmysle možno dodať, že psychoanalýza a Freudova teória kultúry znamenali paradigmatický impulz naprieč humanitnými vedami. Mnohé pojmy, prostriedky a cesty humanitne orientovaných výskumov museli prehodnotiť svoje významy a modifikovať tak obraz – aj želaný obraz – o západnej civilizácii.

Psychoanalýza a filozofia

Psychoanalýza, ako jedna z medicínskych metód, disponuje najintenzívnejším spojením s humanitnými vedami. Napriek akceptovateľnej kritike z oblasti medicíny (psychológie a psychiatrie) nemožno neuznať vždy funkčný aplikačný potenciál pre oblasť vied o kultúre. Psychoanalýza sa uplatnila, ako je známe, aj po Freudovi v podobe *kultúrnej psychoanalýzy* (H. S. Sullivan, E. Fromm, K. Horneyová, A. Adler). Psychoanalytický prístup je známy v umení, v teórii jazyka, v teórii interpretácie (P. Ricœur) a inde.

Pri spojení Freudovej psychoanalýzy a filozofie je vhodné načrtnúť krátku poznámku o filozofických zdrojoch Freudovej teórie. Otázka vzniku psychoanalýzy má dve pozície: *filozofickú a biografickú* (Šulavík 1999). Jedná hovorí, že Freud vychádzal a čerpal z dejín filozofie a presahoval lekársku metódu, a zároveň chcel vytvoriť filozofiu (svetonázor), a druhá, analyzujúc Freuda ako lekára, zdôrazňuje, že hlavné východisko vzniku psychoanalýzy je Freudova psychiatrická prax a zároveň jeho osobný psychický život a neurózy.

Pravdupovediac, Freudovu teóriu je nemožné pochopiť bez toho, aby sme sa nevysporiadali s jej filozofickým zázemím. Vzhľadom na množstvo hanlivých poznámok o filozofii, ktoré sú rozptýlené vo Freudových spisoch a korešpondencii, to môže znieť zvláštne. Tieto poznámky sa však dajú ľahko nesprávne interpretovať. Freudove kritické poznámky nesmerovali na filozofiu ako takú. Odmietal špekulatívnu filozofiu, a teda metafyziku, čo sa ukázalo aj na jeho chápaní náboženstva. V *Úvodnej prednáške k psychoanalýze* sa však vyjadril k lekárskej vede v tom zmysle, že jej „chýba filozofická veda“ (Freud 2020, 14) a práve psychoanalýza ako filozofia bojuje s intelektuálnymi a tiež s esteticko-morálnymi predsudkami, a tak vyplňa priestor medzi telesným a duševným.

Kultúra a nevedomie

Skôr než bude venovaná pozornosť téme vzťahu *nevedomia a kultúry*, je potrebné uviesť, že Freud mal určité, čiastočne odlišné obdobia vo svojom psychologickom i filozofickom myslení. Vízie a hypotézy, ktoré Freud vo svojich dielach uvádzal, zrkadlia jeho vedecký psychoanalytický vývoj, psychiatrickú prax, kulturologické a historické poznatky, ale aj dejinné situácie, ktoré prežil.

Freud bol horlivým výskumníkom primitívnych kultúr, ale ešte v čase, keď antropológia nevyužívala tak široký výskum. Taktiež jeho premýšľanie o kultúre zaznamenalo paradigmatický zlom v podobe zničenia obrazov o civilizovanom a o primitívnom svete. Spôsobili to udalosti svetových vojen – odhalenie koncentračných táborov a skúseností z dvoch svetových vojen skoncovali s pozitívnym obrazom a spokojnosťou v európskej kultúre. Podľa Rapaporta (1960) môžeme hovoriť o troch obdobiach Freudovho myslenia:

Prvé obdobie (1883 – 1897), v ktorom spisy reprezentuje prevažne lekárska perspektíva, je známe hlavne *Štúdiami o hystérii*¹ (1895) a je spojené s *modelom afektívnej traumy a teóriou zvädzania*. Spisy z tejto etapy nedokladajú explicitné tézy o kultúre, avšak Freud dokazuje znalosti rôznych historických kultúr a života domorodcov, a predznamenáva záujem o teóriu kultúry.

Druhé obdobie (1898 – 1922) je spojené s vymedzením hlavných Freudových celoživotných tém. Predstavuje objav štruktúry ľudskej psychiky. Vo *Výklade snov* definoval nevedomie a oidipovský komplex, v *Troch pojednaniach o sexuálnej teórii* definoval libido a jeho vývoj (orálne a análne štádium) a tiež detskú sexualitu. V týchto dielach možno badať vyšší záujem o sociologické a kulturologické témy: podiel kultúry, rola náboženstva, symboly, kultúra a iné referenčné rámce tvoria os teórie a kritiky kultúry nasledujúceho obdobia.

Tretia fáza (1923 – 1939) je spojená s doplnením štruktúry psyché o Id, ego a super-ego a v tomto období psychoanalýza koreluje intenzívnejšie s psychológiou. Okrem iného, Freud v tom čase prenáša svoju logiku do oblasti humanitných vied (antropológia, sociológia a umenie). Tieto úvahy o kultúre nadväzujú na dielo *Totem a tabu*.²

Uvedený sumár Freudových období môže slúžiť na mapovanie vývoja úvah o kultúre a ich súvzťažnosti k psychoanalytickej koncepcii. Zároveň postihuje prechod od psychiatrickej praxe k patológii kultúrnych komunit.

¹ Freud toto dielo vydáva spolu s videnským kolegom a priateľom Josefom Breuerom.

² Jeho teória o otcovražde ako fundamente kultúry vzbudila rozporuplné reakcie a mala veľa kritikov. Vo svetle modernej antropológie a Darwinovej teórie boli Freudove špekulácie neprijateľné. Povaha diela ako literárnej eseje a nedostatky ako obraz otca (samca), vlastniaceho všetky ženy, a miesto ženy v jeho teórii, vzbudzovali odmietnutie. Freudovi však vyčítali zanedbanie zdrojov, o ktorých nemohol vedieť (Storr 2001). Niektoré z tých istých kritik, ktoré boli vznesené na *Totem a tabu* platí aj pre dielo *Možiš a monoteizmus*, ktoré bolo Freudovým posledným dielom, ktoré dokončil až po osemdesiatke.

K patológii kultúrnych komunit dochádza Freud tromi druhmi metódy v analytickom bádani. Podľa Gillarda (1994) Freud používa *analýzu textu na troch úrovniach*: Najmenšími prvkami, ktoré začínajú odhaľovať význam – ktoré je možné zmysluplným spôsobom diferencovať, a teda analyzovať ako texty – sú parapraxy³ a drobné odhalenia psychoanalytických techník voľnej asociácie a analýzy snov. Druhou úrovňou textu je text vytvorený identifikovaným autorom, ako napríklad Leonardo da Vinci či Dostojevskij. A tretia, makro úroveň, je analýza epochy v zmysle úvah z diela *Nespokojnosť v kultúre*, alebo pohľad na ľudský druh v *Toteme a tabu*. Uvedené optiky analogicky predstavujú aj metodologický vývoj teórie kultúry u Freuda, ako aj Freudovo presvedčenie, že príbeh kultúry možno čítať v miniatúre individuálnej psychiky a v bádani nevedomia.

Freud nielen ako prvý zaviedol do klinickej praxe pojem *nevedomia*, ale pri jeho definovaní a skúmaní pomenoval viacúrovňový vzťah ľudskej psychiky a kultúry. Vzájomná prepojenosť a súvzťažnosť oboch veľkých oblastí sa stala hlavnou témou jeho klinickej praxe, aj filozofických úvah. V tejto časti je predstavený pokus o odpoveď, ako je možné, že z lekárskej metódy psychoanalýzy bola a je možná kultúrna psychoanalýza.

Psychoanalýza je pravdepodobne najvýznamnejšia intelektuálna udalosť dvadsiateho storočia. V tom, akú vyvolala a stále ešte vyvoláva polemiku, je porovnávaná s teóriou evolúcie. Psychoanalýza preniká do nášho každodenného života do takej miery, ako tomu v teórii evolúcie nikdy nebolo. Pojmy ako nevedomie, vytesnenie, ego, ambivalentný vzťah, komplex, projekcia, popretie a dvojité väzby vstúpili do bežného rozhovoru a objavujú sa tam, kde ľudia hovoria o duševných stavoch a dôvodoch ľudského konania (Schwartz 2003, 9).

Freudova pracovňa a ordinácia boli zaplnené historickými artefaktmi staroveku. Mladého Freuda natoľko zaujalo Schliemannovo objavenie Tróje, že možno povedať, že chcel pokračovať analogicky – skúmať minulosť, skladať artefakty a tak sprítomňovať minulé – z hlbín na povrch. „Freud nepátral v zemi, ale v myšliach svojich pacientov, a namiesto krompáča a lopaty používal nástroje psychoanalýzy“ (Mitchell, Black 2022, 37). Paralela medzi historikmi a psychoanalytikmi sa nachádza v záujme o príbehy a ich interpretácie. Historické knihy zostávajú populárne medzi širokou verejnosťou, pretože môžu byť v mnohých prípadoch terapeutické (Kennedy 2002).

³ Parapraxia alebo freudovský lapsus je neúmyselná chyba v reči alebo písaní, ktorá údajne prezrádza nevedomý motív, želanie alebo postoj.

Freud ostal verný analytickému prístupu pri svojej psychiatrickej práci a tiež pri kultúrnych analýzach. Dokonca možno zjednodušene povedať, že genéza psychoanalýzy postupovala v línii *od kultúry cez pacienta ku kultúre*, čo presnejšie znamená, že Freud na začiatku vychádzal tiež zo štúdia dejín, minulosti kultúry a významu kultu a náboženstva. Tieto jeho objavy boli východiskom a inšpiráciou pre koncepciu psychoanalýzy a sexuálnych teórií. Za konkrétnymi neurózami a patológiami videl podiel sexuality človeka (ako nemennej zložky), a podiel kultúry (tabu) a jej konvencií (ako premenlivej zložky). Freud sa tak nemohol v druhej časti svojho diela vyhnúť problematike kultúry.

Bol presvedčený, že tak ako archeológia dokáže identifikovať a sprítomňovať čriepky minulosti, a vďaka tomu hovoriť o minulých kultúrach, a teda aj o súčasných, tak aj najhlbším ponorom do vedomia, a hlavne do nevedomia človeka, je umožnené poznať genézu osobnosti a jej príbeh. Objav skrytých štruktúr a obsahov ľudskej psychiky mu podľa neho umožňujú odhalenie dejín jednotlivých pacientov i celej kultúry.

Na začiatku bol Freud pod vplyvom hypnotickej školy J.-M. Charcota presvedčený, že problém psychických porúch nie je neurologický, a teda nie je to problém mozgu, ale je to *problém ľudského myslenia a predstáv*. Freud a jeho spolupracovník Josef Breuer⁴ skúmali viaceré neurotické pacientky. Hypnóza, ani stav v tranze, poruchy nevyriešili, ale vďaka analýze hypnózy sa pacientky rozhovorili a postupne pomenovali príčiny svojich ťažkostí.

V rokoch 1895 až 1905 Freud postupne opúšťa *metódu hypnotizmu*⁵ a terapeuticky zdôrazňuje *psychoanalytický prístup*. Od tohto obdobia sa stáva ešte podstatnejšou jeho reflexia dejín, kultúry, symboliky, tabu a náboženstva. Pri viacerých klinických prípadoch si Freud testoval svoju metódu. Tajomný, potláčaný nevedomý materiál sa mal dostať do všeobecne prístupného vedomia pacienta, čo v hypnotickom tranze nebolo možné. Aj keď v mnohých hypnotických stavoch sa tieto prejavy a výpovede realizovali, po zobudení si pacienti nič vedomo nepamätali.

Freud si pri týchto prípadoch uvedomoval bazálny vplyv kultúrnych konvencií a na tomto pozadí sa štruktúrovala jeho neskoršia filozofia kultúry. Pri vyšetreniach zisťoval, že mnohé pacientky nedokážu odhaliť neprijemné nevedomé spomienky kvôli spoločenským konvenciám a diskurzu (jazyku), v ktorom boli vychované a v ktorom žili. Vyjadrenie nenávisť, nechuti, odporu, príťažlivosti či sexuálnej túžby nemohli a nevedeli v tej dobe vyjadriť, a tak preniesť do vedomej skúsenosti. Klinickou úlohou analytika nie je dostať tajomstvo von (ako to robia „vyháňачi diabla“), ale „odstrániť zábrany (obrany), ktoré si postavila voči tomuto tajomstvu

⁴ Josef Breuer (1842 – 1925) bol rakúsky lekár a fyziológ, mnoho rokov pôsobil ako mentor Freuda. Prispel k rozvoju terapie a je považovaný za zakladateľa psychoanalýzy.

⁵ Inak povedané, hypnózu používal vo svojej praxi len ako vstupnú diagnostickú pomôcku.

pacientova myseľ“ (Mitchell, Black 2022, 43). A z toho postupu pramení nevyhnutne prítomný Freudov záujem o povahu kultúry, a teda o funkciu kultúrneho tlaku na západného človeka.

Freudova technika a symbolika

V nasledujúcej časti sú načrtnuté Freudove psychoanalytické techniky a tie elementy, ktoré odkazujú na kultúru a symboliku. Pozornosť bude venovaná *technike voľných asociácií a analýze snov*. V danom texte by bolo nepotrebné analyzovať elementárnu štruktúru či potenciálnu funkčnosť týchto metód.

Technika *voľných asociácií*⁶ si zachovala niektoré vonkajšie znaky hypnózy. V podstate však ide o voľné rozprávanie pacienta ležiaceho pri analytikovi. Je to stratégia, keď analytik pozoruje a eviduje pacientovo rozprávanie, motivuje ho, aby sa vyhol selektívnemu mysleniu a uvoľnil svoje myšlienky. Teda ho navádza, aby opustil svoj rodový, sociálny a náboženský status a uvoľnil aj konfliktný obsah svojho myslenia. Pacient je bdely, teda si uvedomuje obsahy, ktoré púšťajú do vedomia. Takto predstavená psychoanalytická stratégia je náročná pre pacienta aj pre analytika. Po prvé, trvá veľmi krátko, a po druhé, do voľných asociácií vstupujú obranné mechanizmy (kultúrny odpor), ktoré potláčajú skryté myšlienky.

Spomínané snaženie opustiť svoju kultúru pri hovorení je celkovo nemožné z viacerých hľadísk. Toto verbalizované prekonanie odporu kultúry (hanby, noriem, statusu a podobne) identifikuje tie elementy a kritéria kultúry, ktoré eliminujú prirodzenú sexualitu a agresivitu. Pacientove tajomstvá a nevedomé priania odrážajú možnosti a obmedzenia kultúry, v ktorej pacient vyrastal a žije.

S prekvapením a obavou pozorujeme, že väčšina ľudí poslúcha príslušné kultúrne zákazy iba pod vonkajším nátlakom, teda iba tak dlho a tam, kde sa musí tohto nátlaku báť. To sa týka aj takzvaných morálnych požiadaviek, ktoré sú rovnomerne určené všetkým (Freud 2016, 100).

Druhú základnú techniku Freudovej psychoanalýzy, ktorá je tu demonštrovaná je *analýza snov*. Analýza snov je bazálna metóda Freudovej teórie. Opäť nás nezaujíma podrobný opis, postupy a význam v psychológii, ale v náčrte tejto stratégie chceme identifikovať kultúrno-diagnostické elementy a postupy. Podobne ako pri pacientových asociálnych výpovediach, výklad obrazov snov odkazuje na nevedomé prežívanie

⁶ Voľná asociácia je vyjadrenie (hovorením alebo písaním) obsahu vedomia bez cenzúry ako pomôcka pri získavaní prístupu k nevedomým procesom. „Dôležité je, aby pacienti hovorili sami za seba, než aby opakovali myšlienky analytika; pracujú na svojom vlastnom materiáli, namiesto toho, aby papa-gájovali návrhy iných“ (Thurschwell 2009, 24).

jednotlivca v „útrapách kultúry“, a čo je pri zámere textu ešte zaujímavejšie, je skutočnosť, že oblasť symbolov je v snoch signifikantnejšia.

Väčší význam symboliky Freud dokazuje v diele *Výklad snov* (1900). Podľa Freuda sú „*via regia*“⁷ *do nevedomia*. Sny predstavujú zjavenie sa nevedomých myšlienok v symbolickom prezlečení vo vedomí. Pre Freuda je to únik nevedomia, ktoré posiela šifrované správy o tom, aké škody mu boli spôsobené kultivovaním. Pri analýze snov Freud postupoval podobne ako pri voľných asociáciách. Tiež sa domnieval, že sny skrývajú a zároveň odhaľujú skryté myšlienky a želania raných zážitkov. Dokonca sám mal bohatý snový život, ktorý analyzoval a skúmal (Mitchell, Black 2022, 46). Štúdium snov je pre Freuda najspoláhlivejšia cesta na preskúmanie hlbinných duševných procesov. Freud doslovne píše:

Na udržanie zábran a vytesnení, ktoré sa stali nevyhnutnými, vynakladá náš duševný život množstvo energie a rád si od toho oddýchne. Zdá sa, že dobrú príležitosť na to ponúka nočný stav spánku, pretože spánok prináša vyradenie motorických funkcií. Situácia sa zdá bezpečná, zmierňujeme teda prítomnosť svojich policajných síl (Freud 2016, 48).

Sny sú teda zastrené naplnenie konfliktných prání. V spánku, podobne ako v hypnotickom tranze, sú oslabené obranné mechanizmy, a tak myšlienky z nevedomia môžu prechádzať intenzívnejšie do vedomého myslenia. Ale podľa Freuda, aj v snívaní funguje vedomá kultúrna kontrola a cenzúra. Neprijateľné nevedomé myšlienky sa v sne menia na prijateľné, avšak symbolické, nezmyselné, nespojiteľné a absurdné zobrazenia. V snovom komplikovanom príbehu tak človek nedokáže identifikovať pôvodný nevedomý myšlienkový impulz. Zavrhnutiahodný materiál podvedomia a minulých skúseností môže vo sne vstúpiť do vedomia iba v symbolickom prezlečení. Opäť tu dochádza ku komplikácii iného druhu, a teda pri interpretácii snových symbolov nemožno použiť vlastné kultúrne hľadisko. Symboly majú skoro vždy iný význam ako je všeobecne uznávaný obsah predmetu v danej kultúre.

Freud bol, na základe analýzy konkrétnych snov⁸ svojich pacientov, presvedčený, že sny latentne skrývajú najhlbšie detské prania, túžby, hnevy a obavy. Bizarný a absurdný dej snov je vlastne spôsobený prechodom a vedomým myslením, a teda kultúrnou cenzúrou. Možno povedať, že na to, aby sme snom vôbec mohli porozumieť, musia sa nám snívať vo vedomom móde, a teda v kultúrnom diskurze, ale táto transformácia šifruje pôvodne nevedomé myšlienky do absurdných konštrukcií. Naše vedomé

⁷ *Kráľovská cesta* – Freud používal tento pojem so starovekým klasickým pozadím života výbojov Alexandra Veľkého (Sherwin-White 2003).

⁸ Známe sú *Bismarckov sen*, *Sen o bielych vlkoch*, *Sen od Ferencziho*, *Irmin sen* a iné.

priania maskujú pôvodné obsahy do kultúrne prijateľných, aj keď „surrealistických“ príbehov. Sexuálne zvrhlosti, morálne neprimeranosti, estetické odpornosti a iné sú v našich kultúrnych snoch neželané.

Sexuálny pud a kultúra

Freud v roku 1905 po teórii asociácií a výklade snov prichádza s *teóriou detskej sexuality*. Najznámejší psychoanalytický pojem tejto teórie je *oidipovský komplex*, ale viacerí autori varujú, aby sa psychoanalýza nechápala len skrz tento pojem a zároveň, aby sa táto Freudova hypotéza nezúžila len na synovsko-materský vzťah, ale naopak, aby sa chápala zložitejšie a širšie, v podobe rôznych rodinných konštelácií.

Z analýzy voľných asociácií a z analýzy snov Freud dešifruje veľký zdroj našich psychóz a neuróz v podobe *detskej sexuality* a (neskôr) *agresívneho pudu*. Z praxe vypozeroval, že chorobné príznaky mohli byť v niektorých prípadoch odstránené a nevracali sa, ak sa ich pôvod psychoanalyticky pomenoval. Po skoršej kritike metódy hypnotizmu, aj v tomto období uznal, že pri hypnóze, aj pri asociáčnych sedeniach v rámci vybavenia si traumatizovaných zážitkov, dochádza (len) k čiastočnému zmierneniu symptómov (napríklad úzkosti). Toto očistenie, respektíve *katarzis*⁹ nemá komplexný terapeutický výsledok. Skoro všetky traumy sa týkali predčasných sexuálnych predstáv a zážitkov. Treba priznať, že Freudova redukcia na sexuálny pôvod snov sa v súčasnej psychológii uznáva už len málo (Spurling 1989).

Os Freudovej formulácie sexuálnej teórie možno načrtnúť v tom zmysle, že základná príčina neuróz pramení v predčasnom vystavení dieťaťa neprimeraným sexuálnym zážitkom a predstavám. Tieto detské zážitky s nahotou, intimitou a sexuálnym aktom dospelých sú skryté v nevedomom myslení a objavujú sa v podobe neuróz v období, keď si človek buduje a realizuje vlastný sexuálny život. V tomto veku podľa Freuda dochádza k najintenzívnejšiemu konfliktu medzi prirodzenými pudmi a kultúrnymi konvenciami.

Freud sa zo začiatku domnieval, že traumy spôsobuje fyzický sexuálny kontakt dieťaťa a dospelého (dotyky, obťažovanie či sexuálny akt), avšak po sumarizácii terapeutických prípadov prišiel s novou teóriou, že sexuálne zážitky nie sú vonkajšie a reálne (realizované) zážitky s dospelým, ale vnútorné intímne predstavy a sexuálne túžby dieťaťa. „Prevažná časť detských sexuálnych skúseností však býva pre socializovanú dospelú myseľ nežiaduca“ (Mitchell, Black 2022, 53). Týmto sa Freud

⁹ Katarzia je koncept v psychoanalytickej teórii, kde emócie spojené s traumatickými udalosťami vychádzajú na povrch. Toto slovo má svoj pôvod v gréckom výraze očista. Katarzia je spojená s elimináciou negatívnych emócií, afektov alebo správania, spojených s nepriznanou traumou. V *Štúdiách o hystérii* Freud a jeho kolega Josef Breuer definovali katarziu ako proces znižovania alebo odstraňovania komplexu jeho pripomenutím do vedomého povedomia, a umožnením jeho vyjadrenia (Breuer, Freud 2012).

pokúsil zovšeobecniť kultúrny podiel na prirodzenej sexualite všetkých ľudí, nielen pacientov s psychózami. Freud tak objavil, že psychoanalýza musí ísť proti kultúrnym konvenciám a dokonca musí umožňovať a realizovať kritiku kultúry. V prednáške *Sexuálny život* z roku 1917 taktiež spomína úlohu výchovy a kultúry v obmedzovaní sexuálneho pudu. Píše aj o *ekonomickom rozmere* potlačania sexuálneho pudu:

Postoj ľudskej spoločnosti určuje v jadre motív ekonomický: pretože spoločnosť nemá dostatok životných prostriedkov, aby uživila svojich príslušníkov, keby nemohli pracovať, musí počet týchto svojich príslušníkov obmedzovať a ich energiu odvádzať od sexuálnej aktivity a zameriavať na prácu (Freud 2020, 222).

Freud kladie dôraz na detskú sexualitu a jej konvenčné potlačanie a sublimáciu. Hovorí, že kultúra chce asexuálne a čisté dieťa pre klamlivý a svätý cieľ ľudstva. Celá kultúra tento sexuálny rozmer u dieťaťa kontroluje, odmieta a nepripúšťa, pričom jediný, kto uznáva túto sexualitu, podľa Freuda, je samotné dieťa vo svojej naivite a bezpredsudkovosti. Popieranie detskej pudovosti a potlačovanie v ranom veku spôsobuje vážne problémy a defekty v dospelom živote. Po roku 1920 Freud interpretoval ľudskú povahu v temnejších farbách. V tom čase sa zintenzívil aj jeho záujem o konkrétne problémy západnej civilizácie (1. svetová vojna). Pravdepodobne preto, že vychádzajúc z nových poznatkov jeho psychiatrickej praxe, upravuje a dopĺňa svoju sexuálnu teóriu o tému agresivity a agresívneho pudu. Sadizmus a moc už nie sú pohnútkami sexuálneho pudu, ako si myslel dovtedy, ale tzv. *agresívny pud* nadobúda dôležité miesto vedľa sexuálneho pudu.

Ako už bolo naznačené, sexuálne potlačovanie sa deje hlavne s ohľadom na spoločenské konvencie. Agresívny pud, ktorý Freud analyzuje, je výsledkom vytesnenia deštruktívneho sklonu k barbarskému konaniu. Toto vytesnenie je podobne spoločensky želateľné a sociálne kontrolované. Tento motív redefinuje psychoanalytické učenie o pudoch a je podrobne rozanalyzovaný vo Freudovom diele *Nespojnosť v kultúre* (1929), kde Freud píše:

Ak kultúra ukladá také veľké obete nielen sexualite, ale aj ľudskému sklonu k agresivite, lepšie chápeme, prečo je pre človeka ťažké, aby sa v nej cítil šťastný. [...] Kultúrny človek vymenil kus možnosti šťastia za kus bezpečnosti (Freud 2014, 136).

Od roku 1921 do roku 1923¹⁰ Freud zaviedol pojem „*kultúrne potlačenie*“ v dôsledku tlaku kultúry a poslušnosti voči kultúre, a teda v spisoch z tohto obdobia je pozorovateľná revolučná zmena kurzu v jeho myslení. Napriek analýze a napriek lekárskej terminológii je očividný objav nových tém ako spoločnosť, kultúra a pod. Freud sa sám v tejto súvislosti vyjadruje vo svojom *Dodatku k autobiografii* (1935): „Po celoživotnej obchádzke cez prírodné vedy, medicínu a psychoterapiu sa môj záujem navrátil k oným kultúrnym problémom [...]“ (Freud 1998, 30).

Mnoho humanitných vedcov hovorí o kultúre, o svojej kultúre, a z pozície vlastnej kultúry. O akej kultúre hovoril Freud? Freud sa zaujímal o historické a „primitívne“ spoločnosti z evolucionistickej perspektívy britských antropológov svojej doby (Smadja 2016), vo svojej psychoanalytickej kritike kládol dôraz na reflexiu západnej civilizácie. Inak to nemohlo byť, lebo jeho prax a jeho pacienti boli „západní“.¹¹ Avšak Freud a po ňom kultúrni freudiáni boli presvedčení, že teóriu o tom, že kultúra obmedzuje našu prirodzenosť (sexualitu a agresivitu) je možné aplikovať na akúkoľvek kultúru a človeka v nej. Spoločenské konvencie, kultúrna morálka a náboženské bremeno sú výrazne prítomné od prvých diagnostických prác. No až v tomto období sa z Freuda psychiatra (napriek trvajúcej praxi) stáva filozof kultúry a filozofický antropológ, ktorý podľa vlastných slov „konečne píše pre väčšie publikum“ (Freud 1998, 30).

Patológia kultúry

Freudova teória kultúry by nás dnes mala zaujímať oveľa viac ako v dobe svojho vzniku. Dôvodov môže byť viacero: nové a rozširujúce sa poznatky psychológie a psychiatrie, neurovedecké skúmanie ľudskej psychiky, psychologická manipulácia médií, politický marketing a, v neposlednom rade, civilizačný problém psychického zdravia, ako aj rozšírenie výskumného poľa a výsledkov v oblasti spoločnosti, kultúry a civilizácie. Práve dnes vzniká akútna potreba vysvetlenia vzájomného spojenia psychológie a kultúrnej činnosti. Freudova patológia kultúry pravdepodobne neponúkne hotové vysvetlenia, ale ponúka prinajmenšom originálnu optiku na súčasný obraz západnej civilizácie. Uvedomujúc si, že Freudova metodológia a jazyk nespĺňa požiadavky súčasnej psychológie ani sociológie, sa možno domnievať, že pre filozofický obraz našej kultúry slúži ako podnetná inšpirácia.

¹⁰ V roku 1923 vydal dôležitý spis *Ja a Ono*, kde rozvinul tzv. štrukturálny model trojdielnej psychológie človeka (ego, superego a Id), ktorý sa stal neskôr zďaleka najvplyvnejším konceptom. Tiež však v tomto období u neho prepukla rakovina hornej čeľuste. Odvtedy si predsavzal, že sa bude zaoberať už len témami, ktoré ho najviac bavia, čo boli kultúrno-psychologické teórie. Tie skutočne vyplnili poslednú fázu jeho tvorby (*Budúcnosť jednej ilúzie, Nespokojnosť v kultúre, Muž Mojžiš a monoteistické náboženstvo*).

¹¹ Ako Freud dobovo uvádzal, „belošská spoločnosť európskych a amerických národov“.

„Psychologická skutočnosť má pri uvažovaní o ľudskej kultúre rozhodujúci význam“ (Freud 2014, 7), napísal Freud v roku 1927 v spise *Budúcnosť jednej ilúzie*. Možno sa zhodnúť s Freudom v tom zmysle, že kým pred sto rokmi bolo najdôležitejšou úlohou kultúry bojovať voči prírode a zabezpečiť materiálne podmienky života, od 20. storočia, a hlavne v našom storočí, je situácia odlišná. Kultúrna práca (*Kulturarbeit*¹²), respektíve to, čo dnes nazývame kultúrnou praxou, vzniká omnoho častejšie pod introspektívnymi než externými vplyvmi. Rezonancia Freudových tém ako ego, sexualita, agresivita, sadizmus, pudovosť, masa, pracovný výkon, je silnejšia. Freud v spomínanom spise *Budúcnosť jednej ilúzie* charakterizuje cestu z ekonomiky do psychológie.

To súvisí s faktom, že za posledných sto rokov v moderných západných spoločnostiach dochádza k zmene od kultúrneho boja voči materiálnej chudobe k psychologickému boju s nešťastím a psychickým problémami. Ak sám Freud definoval, že zmysel života v kultúre je túžba po šťastí (Freud 2014), tak v jeho dobe to skôr znamenalo zabezpečiť materiálne a ekonomické podmienky. V dnešnej západnej zabezpečenej kultúre sa túžba po šťastí definuje značne inak. Duševné choroby sú rovnako vážne ako ekonomická chudoba. Okrem toho v súčasnej spoločnosti je zjavné, že ekonomická chudoba spôsobuje vážne duševné problémy a opačne.

Freud sa svojou teóriou kultúry presunul z klinickej praxe do všeobecnej vedy o kultúre. Na prvý pohľad sa môže zdať, že Freudova prax s neurotickými viedenskými pacientami (prevažne ženami) je nedostatočné východisko v zmysle primalej vzorky pre psychologickú teóriu, toľko pre všeobecnú filozofickú analýzu. Paradoxne, opak by mohol byť pravdou. Freudova filozofická reflexia psychoanalytickej teórie sľubuje hlavne dnes pomoc pri súčasných výskumných orientáciách. Najmä v oblasti kultúrnej psychológie akoby vedci išli po stopách Freuda, avšak opačným smerom. Kultúrny vplyv, dominantný pre pochopenie ľudskej psychológie, je teraz v oblasti psychológie široko akceptovaný názor.

Freudovská teória kultúrneho potlačania ľudskej prirodzenosti, ktorá hovorí o škodách, ktoré páchajú kultúry na svojich členoch, dokonca môže reagovať aj na pomerne novú orientáciu v psychológii, ktorou je *medzikultúrna psychológia*.¹³ Títo vedci uznávajú, že kultúra dokázateľne ovplyvňuje psychológiu svojich členov,

¹² Pojem *Kulturarbeit* (kultúrna práca alebo úloha) reprezentoval Freudovu víziu psychoanalýzy ako nástroja sociálnej a kultúrnej zmeny, ktorý pomáha jednotlivcom prekonať ich psychologické prekážky a prispieva k harmonickému a plnohodnotnejšiemu životu.

¹³ *Medzikultúrna psychológia* je oblasť psychológie, ktorá skúma podobnosti a rozdiely v myslení a správaní medzi jednotlivcami z rôznych kultúr. Vedci, využívajúci medzikultúrny prístup, sa zameriavajú a porovnávajú jednotlivcov z rôznych kultúrnych skupín, aby preskúmali spôsoby, kognitívne štýly, vnímanie, emocionálny prejav, osobnosť a iné psychologické črty, súvisiace s kultúrnym kontextom.

a zdôrazňujú, že prežívanie, psychologické stavy či problémy sa viažu na normy a očakávania kultúry. Aj v tejto orientácii má Freud svoje miesto, pretože napriek tomu, že zreteľne vychádza z dejín a z kultúrnej praxe západnej morálky, jeho prístup normatívneho obmedzovania prírody kultúrou je aplikovateľný na všetky kultúry. Rozmanitosť ľudí a ich duševného života záleží od sociálno-ekonomickej situácie, od fyzickej stránky, od osobnostných črt človeka, ale, podľa Freuda, akoby to všetko malo spoločného menovateľa – kultúru, lepšie povedané, tlak a obmedzenia kultúry nechávajú na týchto oblastiach ľudského života značné stopy.

Ak možno uznať Freudov univerzalizmus sexuality a agresivity, potom by bolo možné v rôznych kultúrach vidieť *Freudov vzorec*, a to napriek rôznym podobám kultúrnych konvencií a noriem, a napriek rôznym psychologickým a psychiatrickým diagnózam. Ďalej je ponúknutý pokus demonštrovať Freudovu psychoanalýzu vo vzťahu k symbolizmu v kultúre.

Symboly a kultúra

Ernst Cassirer v troch častiach *Filozofie symbolických foriem* (1923 – 1929) otvára štúdium úlohy symbolizácie v ľudskej konštrukcii reality kultúry. Imaginárne pravdy o realite a identite, vyjadrené prostredníctvom zložitých systémov symbolizácie, od rituálov, mýtov a náboženstva, až po umenie a literatúru, sú základom sociálnej súdržnosti, pretože odrážajú dominantné paradigmy kultúr. Freud, na rozdiel od Cassirera, používa a vymedzuje symbol len v nevedomom zmysle (čo mu Cassirer aj vyčítal). Téza v tejto časti môže znieť takto: ak Freud pri výklade snov hovorí o symboloch ako zobrazeniach nevedomých predstáv potláčaných kultúrou, tak v tomto prípade nám môže povaha, funkcia a obsah symbolizácie a symbolov povedať niečo o fundamentoch kultúry.

Úvahy o symboloch a symbolickom vzťahu sa u Freuda výraznejšie objavujú už v skorom diele *Štúdie o hystérii* (1895). Od tohto obdobia symbolický vzťah označuje skryté spojenie medzi spúšťacou príčinou a hysterickým symptómom; symbolický vzťah je teda v protiklade k zjavnému vzťahu. V tomto spise Freud po prvý raz vykresľuje paralelu medzi týmto symbolickým vzťahom a procesom snov.

Freuda zaujímala symbolická činnosť nielen z dôvodu anamnestickéj práce, ale aj neskôr, pri poznávaní dejín a hlavne kultúrnej teórie. Aj keď je pravdou, že v textoch o náboženstve a kultúre pojem symbol používa veľmi zriedkavo.

Symboly sa objavujú najmä v snoch – v nočných a denných (fantáziách). Sú však prítomné aj v prebudenom živote – v kultúre ľudí, v náboženských vyznaniach, v mýtoch a vo folklóre. Symboly sú prítomné aj v neurózach – presnejšie v ich myšlienkovom obsahu. Takéto symboly, ktoré sa na prvý pohľad zdajú byť veľmi odlišné,

majú podľa Freuda jedinečný význam. V tejto časti sa obráti pozornosť na niektoré myšlienky Freuda z *Výkladu snov* a z *Prednášok z úvodu do psychoanalýzy*.

Psychoanalýza operuje hlavne s pacientovým asociačným rozprávaním, avšak naďalej zostávajú prípady, kde asociácie zlyhávajú, alebo ak sú k nim pacienti prinútení, neposkytnú to, čo sa od nich očakáva. V takomto prípade je analyzujúci v pokušení vykladať sny. Skúmaním dlhého zoznamu snov Freud našiel rad prvkov, ktoré majú konštantný preklad významu a funkcie, tzn., že je u každého pacienta rovnaký. Tieto prvky označujeme ako *symbols nevedomej snovej myšlienky*. Freud (2000) tvrdil, že sen vzniká pod vplyvom potlačených pudových prání, ktoré sen znázorňuje v skreslenej a zamaskovanej podobe.

V súčasnosti už väčšina psychoanalytických psychoterapeutov nesúhlasí, že sny sú len naplnením potlačeného želania, a že sny spôsobuje nevedomé pranie. Podľa širšej koncepcie psychoanalytických smerov môžu sny znázorňovať mnohé vnútorné procesy ako konflikty, potlačené emočné pohnútky či procesy zvládania (Fábik 2019, 14).

Kľúčové nie je odpovedanie na otázku ako psychoanalyticky interpretovať sny, ani ako vzniká symbolické zastupovanie. Na nasledujúcich riadkoch je predstavený záujem o spojenie symbolov s obsahmi a funkciami v bdelej kultúre. Freud konkrétne definuje:

Nadviazal som na čudný, zamotaný, nezmyselný charakter mnohých snov a prišiel som na myšlienku, že sen sa takým musí stať, pretože v ňom o svoje vyjadrenie zápasí niečo, čo má proti sebe odpor iných síl duševného života (Freud 2016, 49 – 50).

V sne sa prejavujú tajné túžby a pohnútky, ktoré sú s denným etickým a estetickým vyznaním snívajúceho v rozpore. Šifrovanie a komolenie symbolov a obrazov je spôsobené kultúrnou cenzúrou. Freud uvádza maskovania nevedomých myšlienok v snoch: *zhustenie* obsahu sna, *presun* zo závažného prvku na nezávažný a *symbolizácia* – „neslušné“ myšlienky sú prevedené na symboly. Freud túto dohodu medzi neprijateľnou predstavou alebo pocitom a obranou proti nim nazýva *kompromisom*.¹⁴ Dve odporujúce sily sú v symptóme zmierené. Aj z tohto dôvodu je symptóm taký

¹⁴ Myšlienku *kompromisnej formulácie* predstavil Freud v roku 1896 vo svojom článku *Ďalšie poznámky o neuropsychózach obrany* a ďalej ju rozvinul v spise *Úvodné prednášky o psychoanalýze* (1916 – 1917). Psychiatrické symptómy predstavujú nevedomý kompromis výmenou za to, že trpiaci je ušetrený iných, skúsenostne horších, psychologických neľúbostí. Tento mechanizmus kompromisu Freud vzťahuje na viaceré neurotických príznakov, rovnako na prerieknutie (lapsus).

odolný, je podporovaný z oboch strán. Kompromisnú formuláciu používa najmä pri neurotických a psychiatrických prejavoch, ale v podobnej štruktúre sa dá pozorovať aj v snoch.

Freud mnohé konkrétne výklady snov odôvodňuje poznámkami a referenciami z histórie, z etnografie, z jazykovedy a hlavne z mytológie. Ako bolo už spomenuté, metodológiu z ambulancie prenáša na kritiku kultúry a opačne. Freud presvedčivo spájal našu prirodzenú sexualitu a agresivitu s kultúrnymi fenoménmi v jazyku, v literatúre a v mytológii. Tieto neraz metafory analogicky prenášal na výklad snových symbolov. Aj v snoch dochádza k *sublimácii*, a teda symboly sú produktami sublimácie. Freud poňal sublimáciu ako obranný mechanizmus, kde potlačené sexuálne pudy človeka strácajú svoju silu a nachádzajú východisko v novej podobe symbolu. Freud si myslel, že všetky symboly vo sne sú pretavením sexuálnych pudových prvkov. Veľkú väčšinu predmetov (symbolov) v snoch vykladal a spájal s pohlavnými orgánmi a podobne. Freud bol presvedčený o význame a správnosti svojich symbolov, pretože ich okrem vonkajšej podobnosti odvodil z mnohých rozprávok, mýtov a vtipov, ktorým každý rozumie aj bez ďalšieho vysvetľovania. Teda v sublimácii možno pozorovať u Freuda vzťah nevedomia, sna a kultúry.

Metafory, analógie, rozprávky, podobenstvá, mýty, aforizmy, anekdoty, príbehy sú účinné komunikačné nástroje našej symbolickej hry nevedomia. Sám Freud používal symbol ľadovca na vysvetlenie konceptu nevedomia ako skrytej časti.

Symboly a metafory sú určené na oslovenie kreatívneho nevedomia, ktoré dokáže autonómne vytvárať spojenia podporujúce proces evolučných zmien bez toho, aby museli preosiať logiku a racionalitu vedomej mysle (Michael 2008, 55).

V našej kultúrnej tradícii máme prinajmenšom dva nesprávne sklony pri výklade snov. Jedným z nich je očakávanie, že sny predikujú budúcnosť, čo u Freuda neplatí. Naopak, sny v psychoanalytickej interpretácii odkazujú na minulé túžby, fantázie a prežívania. Druhý omyl, ktorý Freud konkrétne spomína je, že interpretujeme nevedomé symboly a obrazy vedomými obsahmi, a teda „postupujeme ako básnici, ktorí ponúkajú myšlienky v prestrojení, tak aby sa nám hodili k charakterom nášho snívania, známym zo skúsenosti“ (Freud 2000, 62).

Freud však postupuje inou cestou. Nespája metaforicky či analogicky snové obrazy s kultúrou a jazykom, ale ako psychológ nevedomia volí komplikovanejšie spojenie. Snová symbolika zrkadlí kultúru v negatívnom móde, inak povedané, absurdné symboly neodrážajú vedomú kultúru, ale nevedomý kultúrny tlak na ľudskú prirodzenosť. Týmto spôsobom vzniká snová deformácia. V tom sa skrýva originalnosť Freudovej teórie symbolu a kultúry. Freud na základe mnohých jazykovedných

príkladov používania a odvodzovania slov, a rovnako na základe obrazov a symbolov z mytológie, rozprávok a prísloví, chce dokázať kontakt a cestu od snovej symboliky do ľudovej slovesnosti. Na vlastnú otázku *Odkiaľ máme poznať význam symbolov v snoch?* – Freud odpovedá, že v prameňoch kultúry (rozprávky, vtipy, folklór a pod.) sa táto symbolika nachádza (Freud 2020). Možno povedať, že Freud nepostupuje ako kultúrny antropológ či etnograf a nevysvetľuje symboly v kultúre priamou vedomou inštitúciou. Operuje zložitejším spôsobom, ktorý demonštruje aj spôsobom myslenia v diele *Totem a tabu* (1912). V tomto diele sa, okrem iného, nachádza Freudova teória vzniku kultúry. „Kultúrna spoločnosť začína smrťou suveréna (otca)“ (Westerink 2009, 137). Pre Freuda je začiatok kultúry založený na udalosti, ktorá má katastrofický charakter: kolektívne zabitie despotickeho otca spáchané synom (synmi). Freud doslovne opisuje:

Súčasne sa utvorili rysy, ktoré predurčovali povahu náboženstva. Totemické náboženstvo vzniklo zo synovského pocitu viny ako pokus upokojiť tento pocit a zmieriť urazeného otca dodatočnou poslušnosťou. Všetky neskoršie náboženstvá sú pokusy o vyriešenie rovnakého problému a líšia sa iba podľa kultúrnej úrovne, v ktorej prebiehali, a podľa ciest, ktoré zvolili. Všetky sú však rovnako zameranými reakciami na tú istú veľkú udalosť, ktorou vznikla kultúra a ktorá odvtedy ľudstvo znepokojuje (Freud 1997, 55).

V tomto zmysle možno povedať, že vražda, pocit viny a ochrana totemu sú nevykoreniteľné stopy v dejinách ľudstva. Je možné dnes túto metodológiu preniesť na úvahy o kultúre? Mohli by sme odmietnuť tento prístup a považovať ho iba za freudovský redukcionistický v tom zmysle, že Freud redukuje symbolizmus v kultúre len na asociácie sexuálneho a agresívneho pudu. Ak teda Freud za symbolmi videl predovšetkým latentné sexuálne pozadie a za všeobecnými kultúrnymi symbolmi predhistorické udalosti vo vývoji ľudstva, tak máme dve možnosti: buď budeme oddeľovať vznik a pôsobenie symbolov na individuálnej a na kultúrnej úrovni, alebo ich budeme prepájať. Toto prepojenie však núka viac. Symbolická schopnosť je taká univerzálna, že ju nemožno u Freuda nespájať s univerzálnou sexualitou a agresivitou. Okrem toho, Freud na druhej strane tvrdí, že výklad snov si vyžaduje širšie poznatky ako len psychologické a spomína dejiny jazyka a jazykovedu.

V prednáške *Symbols in the snow* dokonca spomína jazykovedca H. Sperbera, ktorý v tom čase vyhlásil, že „najväčší podiel na vzniku a rozvoji reči mali sexuálne potreby“ (Freud 2020, 122). Hovorí, že niektoré nejasnosti pri výklade snov sú problémom jazykov – jazyk nevedomia a interpretačný jazyk. Rušivé impulzy maskujeme nahradením prijateľnejších symbolických predmetov, ktoré zastupujú skrytý obsah našich vedomých túžob a nevedomých snov. Symboly snov majú často viac ako

jeden, alebo dokonca niekoľko významov. Výklad snových symbolov nie je jednoduchý, v mytológii a v následnej kultúre by sa mohlo zdať, že symboly sú deklaratívne a ich význam je identifikovateľný. Avšak, ak sa budeme držať freudovského postupu, ich interpretácia je náročná.

Ak teda aplikujeme symbolickú interpretáciu z *Výkladov snov* na kultúru, mohli by sme povedať, že každá kultúra používa svoje symboly na zastupovanie hrozivých a konvenčne znepríatelených fenoménov. Preto máme v kultúrach často používané symboly, ktoré každý používa, ale nevie ich jasne vysvetliť. Napríklad mladomanželské obrúčky a pod.

Pri analýze symbolov dnešnej kultúry teda musíme brať do úvahy mytologické prvky, z ktorých kultúra vychádza a sú v nej latentne prítomné, a ktoré sú tiež výsledkami sexuálnej nevedomej sublimácie. Zároveň musíme pozorne vnímať aj vedomé a nevedomé prejavy individuálnej sexuality. A, po tretie, musíme vnímať „sexuálnu morálku“, kultúrne konvencie a politickú korektnosť dnešných dní, ktoré ovplyvňujú uvoľnenie a potlačovanie sexuality a agresivity človeka v súčasnosti.

Nevedomie kultúry

Ak sme naznačovali paralely medzi myslením a snívaním človeka a „myslením“ kultúry, možno uvažovať, či by mohla existovať oblasť, ktorú nazveme *nevedomie kultúry*. Rané a dávne traumatizujúce udalosti v dejinách určitej skupiny ľudí sa zjavujú v skrytosti symbolov. Symbol je teda ekvivalentom pamäti pre traumatizujúcu scénu, na ktorú už nie je žiadna spomienka. Hysterik trpí predovšetkým reminiscenciami, symbol pamäti je v tomto prípade prostriedkom, ktorým trauma pokračuje v symptóme. Toto nevedomie kultúry (alebo kolektívne nevedomie) je nám známe a poznateľné vďaka symbolom, ktorým síce všetci rozumieme, ale ich denotáciu vo viacerých prípadoch nevieme vysvetliť a pomenovať. Rovnako nevieme presne vysvetliť, prečo niektoré symboly a slová v kultúre vyvolávajú neobyčajne silné rezonancie. Toto *teologicko-metafyzické žeravé jadro kultúry* (Burger 1999) všetci cítime, ale nevieme ho presne definovať, lebo sa nám zjavuje len v podobe a v zastúpení symbolov. Aj keď sa nám môže zdať, že po postmoderných prúdoch a po tzv. relativizácii hodnôt sú naše staré traumy ešte viac prekryté, stále sa nám zjavujú v symboloch, ktoré vzbudzujú vášne, polemiku a konflikty. Symboly ako rodina, rasa, pohlavie, náboženstvo, národ prešli tak traumatizujúcimi obdobiami, že ich nevedomé reminiscencie nevyhnutne žijeme.

Záver

Freud uvádza tri zdroje nášho utrpenie: *presila prírody, krehkosť tela a nedostatok inštitúcií kultúry*. S dôrazom na viacerých miestach si uvedomoval, že prvé dva

biologické determinanty sú nevyhnutné. Tretí zdroj utrpenia je práve oblasť kultúry – nespokojnosť v kultúre, ktorá je prítomná v každodennosti. Jeho závery sa môžu javiť trochu rousseauovsky naivné, marginalizácia kultúrneho zisku a nešťastie a utrpenie, ktoré priniesla „zlá“ kultúra, znejú pomerne nedôveryhodne. Táto štúdia však neprezentuje obhajobu komplexnej teórie a kritiky kultúry Freuda, keďže je už vedecky veľmi ťažko obhájiteľná. Našou snahou bolo vybrať podnety, ktoré by boli aplikovateľné a konfrontovateľné s dnešnou západnou teóriou kultúry a kultúrnou symbolikou. Ak odstránime koncepčné nedostatky psychoanalytickej teórie, potom máme ingrediencie pre vedecky koherentnú, všeobecnú, psychologickú teóriu kultúry a symbolu (Petocz 1999). Freudova optika je výrazne originálna. Domnievame sa, že uznanie dôležitosti nevedomej reakcie na kultúru predstavuje povšimnutiahodnú bázu pre hodnotenie základov kultúry.

Napriek kritike psychoanalýza ovplyvnila mnohé dnes používané spôsoby skúmania nevedomia a liečby duševných porúch. A čo je dôležitejšie, psychoanalytická liečba primárne nepotrebuje lieky. Pokračuje len v rovine dialógu. To znamená, že poskytuje ekologický prístup, ktorý neovplyvňuje chémiu ľudského tela. Psychoanalýza nám zároveň stále ponúka cenné interpretácie porúch v spoločenskom a politickom živote, a umeleckej a literárnej tvorbe. Aj dnes teda môže psychoanalýza a Freud ponúknuť pre čoraz populárnejšiu teóriu ranej výchovy a sexuálnej výchovy zaujímavé podnety.

Literatúra

- BURGER, R. (1999): Multikulturalizmus vo svetskom právnom štáte. *Filozofia*, 54 (6), 410 – 419.
- FÁBIK, D. (2019): Psychoanalytický výklad snov a aktuálne výskumy. *Psychiatria – Psychoterapia – Psychosomatika*, 26 (3), 14 – 17.
- FRANK, L. K. (1940): Freud's Influence on Western Thinking and Culture. *American Journal of Orthopsychiatry*, 10 (4), 880 – 882. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1940.tb05760.x>
- FREUD, S. (1997): *Totem a tabu: O podobnostech v duševním životě divocha a neurotika. Kniha devátá. Sebrané spisy Sigmunda Freuda*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- FREUD, S. (1998): *Spisy z let 1932-1939*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- FREUD, S. (2000): *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna.
- FREUD, S. (2009): *Myšlienky a úvahy*. Bratislava: Európa.
- FREUD, S., BREUER, J. (2012): *Štúdie o hystérii*. Bratislava: Európa.
- FREUD, S. (2014): *O človeku, kultúre a náboženstve*. Bratislava: Európa.
- FREUD, S. (2016): *Myšlienky a úvahy*. Bratislava: Európa.
- FREUD, S. (2020): *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Portál.
- GILLARD, G. (1994): *Supertext and the Mind-Culture System: Freud, Levi-Strauss and Bateson* (PhD. thesis). Murdoch University. Available at: <https://garrygillard.net/writing/supertext/> (Navštívené 15. 5. 2023)
- KENNEDY, R. (2002): *Psychoanalysis, History and Subjectivity*. London: Routledge.

- MICHAEL, M. (2008): On the Validity of Freud's Dream Interpretations. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 39 (1), 52 – 64. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2007.12.014>
- MICHAEL, M. (2019): Why Aren't More Philosophers Interested in Freud? Re-Evaluating Philosophical Arguments against Psychoanalysis. *Philosophia*, 47 (4), 959 – 976. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11406-018-0020-8>
- MITCHELL, S. A., BLACKOVÁ, M. J. (2022): *Freud a po Freudovi: Dějiny moderního psychoanalytického myšlení*. Praha: Triton.
- PETOCZ, A. (1999): *Freud, Psychoanalysis, and Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RAPAPORT, D. (1960): The Structure of Psychoanalytic Theory. *Psychological Issues*, 2 (2), 1 – 158.
- SHERWIN-WHITE, S. (2003): Freud, the “via regia,” and Alexander the Great. *Psychoanalysis and History*, 5 (2), 187 – 193. DOI: <https://doi.org/10.3366/pah.2003.5.2.187>
- SCHWARTZ, J. (2003): *Dějiny psychoanalýzy*. Praha: Triton.
- SMADJA, E. (2016): Freud e a cultura. *Ide (São Paulo)*, 38 (61), 171 – 182.
- SPURLING, L. (ed.) (1989): *Sigmund Freud: Critical Assessments*. Vol. II. London: Routledge.
- STORR, A. (2001): *Freud: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- ŠULAVÍK, J. (1999): Freudovo chápanie filozofie a otázka interpretácie vzniku psychoanalýzy (k článku M. Podušelovej O vzťahu filozofie a psychoanalýzy). *Filozofia*, 54 (4), 265 – 270.
- THURSCHELL, P. (2009): *Sigmund Freud*. London: Routledge.
- WESTERINK, H. (2009): *A Dark Trace: Sigmund Freud on the Sense of Guilt*. Leuven: Leuven University Press.

Štúdia je výstupom riešenia projektu VEGA č. 1/0537/21 *Umenie života v kontexte filozofickej praxe*.

Peter Kyslan
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút filozofie
Ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovenská republika
e-mail: peter.kyslan@unipo.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4140-6536>